

Мислення і мова як системне утворення

В статті показано, що мислення і мова, виступаючи у взаємозв'язках з багатьма структурними і багаторівневими складовими життєдіяльності людини, є системним утворенням, яке має внутрішню структуру і, відповідно до принципу ієрархії, вписане в систему більш високого порядку.

Ключові слова: мислення, мова, слово, діяльність, мова.

В статье показано, что мышление и речь, выступая во взаимосвязях со многими структурными и уровневыми составляющими жизнедеятельности человека, представляют собой системное образование, имеющее внутреннюю структуру и, в соответствии с принципом иерархии, вписанное в систему более высокого порядка.

Ключевые слова: мышление, речь, слово, деятельность, язык.

Постановка проблеми. Становлення і розвиток мислення у людини тісно пов'язані із становленням і розвитком членороздільної звукової мови. Осмислена і членороздільна мова стала тим матеріальним носієм, виникнення і розвиток якого дозволив об'єктивізувати пізнане людиною в процесі мислення. Передумови до формування теоретичної бази, на якій будувалася система уявлень про розвиток мислення і мови, були сформовані в роботах І.П. Павлова [12], І.М. Сеченова [16]. Надалі ця теорія отримала свій розвиток в роботах П.П. Блонського [2], А.А. Брудного [3], А.В. Брушлинського [4], Д.В. Бубріха [5], Л.С. Виготського [6], Н.І. Жинкіна [7], В. П. Зінченко [8], О.Н. Леонтьєва [9], М.М. Муканова [10], В.Ф. Нечипоренко [11], П.З. Панфілова [13], С.Л. Рубінштейна [15], О.М. Соколова [17], О.Г. Спіркіна [18], Ф.Н. Шемякіна [20] та ін.

Мета досліджень: дослідження мислення і мови на рівні системного утворення.

Сутнісний зміст та виклад основного матеріалу досліджень. І.М. Сеченов [17], констатуючи зв'язок між позачуттєвим мисленням і мовою, відмічав, що саме за допомогою мови стало можливим фіксувати у свідомості окремі об'єкти.

І.П. Павлов [12] відмічав, що за процес мислення і мови відповідає друга сигнальна система, що сформувалася в процесі еволюції людини, тобто слово – вимовне, чутне, зрозуміле.

Автор відмічає, що слово почуте, але не зрозуміле, не є другий сигнал.

Л.С. Виготський [6], вказуючи на зв'язок мислення і мови, відмічав, що без мови неможливий розвиток наочно-дієвого і наочно-образного мислення; неможливе вище абстрактно-понятійне мислення. В якості головного розвиваючого елемента мовної діяльності учений розглядав “знак”, відмічаючи, що мовний знак є єдиним елементом між об'єктивним світом і свідомістю індивіда.

О.Н. Леонтьев [9], аналізуючи мислення в його логіко-філософсько-психологічної інтерпретації, так само підтримує позицію Л.С. Виготського про те, що поза мовою мислення не існує; кожна окрема людина стає суб'єктом мислення, лише опанувавши мову. Учений вказує на складний зв'язок мислення з мовою, язиком: “... мышление человека не существует вне общества, вне языка, вне накопленных знаний и выработанных им способов мыслительной деятельности – логических, математических и т.п. действий и операций. Каждый отдельный человек становится субъектом мышления, лишь овладев языком, понятиями, логикой, представляющими собой продукт развития общественно-исторической практики” [Л7, с. 80].

Цю ж думку підтримує В. П. Зінченко [8], вказуючи, що саме за допомогою письмової мови думки людей передаються на величезні відстані, по усій земній кулі, переходять від одного покоління до іншого.

С.Л. Рубінштейн [15] вказує, що між мовою і мисленням існує діалектична єдність, де ведучим є мислення. Ця єдність виявляється в стадіальності розвитку мови, різноманітно пов'язаної із стадіальністю розвитку мислення. Мислення і мова мають генетично один і той же корінь – дію, практичну діяльність.

Точку зору С.Л. Рубінштейна відносно нерозривного взаємозв'язку між мисленням і мовою підтримує А.В. Брушлинський [4]. Але учений не погоджується з позицією Л.С. Виготського відносно того, що мова наділена подвійною функцією, а саме – спілкуванням і мисленням, обґрунтувавши це наявністю специфіки і істотних відмінностей між мисленням і мовою: мислення є функцією пізнання; мова – функцією спілкування. Розмежувавши мову і мислення функціонально, учений при цьому вказує на те, що мислення і мова нероздільні онтологічно.

М.М. Муканов [10], розділяючи мислення і мову функціонально подібно А.В. Брушлинському, приходять до висновку, що виникнення мислення і мови обумовлені різними потребами: мислення виникає з потреби вирішувати яку-небудь задачу; мова – з потреби координувати діяльність людей в процесі праці. На цій

основі учений робить висновок про те, що: “мислення і мова не лише у філогенезі, але і в антропогенезі, виникає в процесі праці з різних генетичних коренів (з різних потреб)” [10, с. 70]. На його думку, мова служить для мислення опорою його функціонування, засобом усвідомлення його протікання. Він убачає функцію мови в перетворенні суб’єктивного, тобто думки, в об’єктивне. Розглядаючи співвідношення між внутрішньою і зовнішньою мовою, учений відмічає, що внутрішня (згорнута) мова, будучи економним способом вираження думки, сама утворюється із зовнішньої (розгорнутою) мови.

Онтологічна нероздільність мислення і мови простежується так само в концепції Д.В. Бубріха [5]. Згідно цієї концепції спільне формування мови і мислення підрозділяється на дві стадії з подальшим розділенням на декілька рівнів: перша стадія – це емоційно-сенсорне відображення дійсності; друга стадія об’єднує в собі три рівня, які послідовно переходять один в одного – наочно-дієве мислення і сигнальна мова; наочно-образне мислення і пов’язана з ним образотворча мова; понятійне мислення і членороздільна мова, типологічно схожі з мисленням і мовою сучасної людини.

П.П. Блонський [2] стверджує, що мислення і мова мають генетично один і той же корінь – дію, практичну діяльність. На підставі цілого ряду проведених експериментальних досліджень учений робить висновок про те, що мислення і мова, внутрішня і зовнішня мова, розвивалися одночасно як у філогенезі, так і в онтогенезі за рахунок слухання і повторення. В силу цього автор вважає, що обидві форми мови мають соціальне походження, початок їх потрібно шукати не в чисто фізіологічних причинах, не в егоцентризмі, а в спілкуванні. А звідси і мислення він розглядає як соціальний продукт.

Ф.Н. Шемакін відмічає, що внутрішня мова “знаходиться в іншому, чим зовнішня, відношенні до мислення” [21, с. 39]. Внутрішня мова пов’язана не із спілкуванням, а з формуванням думок, з відображенням об’єктивної дійсності у свідомості індивіда. Розглядаючи стосунки між мисленням і мовою, автор стверджує, що мова є мобільною і матеріальною оболонкою мислення, яка є для нього обов’язковою. Але при цьому мова не підпорядковує собі мислення, як і мислення не підкоряється мові. У мови є свої закони в порівнянні з мисленням.

Багато учених, як основну одиницю зовнішньої і внутрішньої мови, розглядають слово. О.М. Соколов [17] вважає, що слово постійно бере участь в мисленні, що відрізняє його від немовних

знаків, а внутрішня мова розглядається ним як механізм мислення. Слово в розвитку думки грає узагальнюючу роль; відіграє важливу роль у формуванні абстракцій. Разом із словом виникало поняття, але разом з поняттям виникало і слово. Мислення людини – це словесно-мовне мислення.

В.К. Толкачев [19] відмічає, що людина мислить множиною, яка вміщує в собі слова. Кожне слово автор розглядає, як системне утворення, мінімальною частиною якого є “морфеми”; сукупність морфем трансформується в “морфи”; сукупність морфів системно складається в слово, а слово – в речення, яке є складовою частиною тексту. Саме морфам і морфемам відводить автор основну роль у процесі мислення виходячи з того, що вони несуть в собі: “ ... изначальные смыслы и являются стимулами в ассоциативной цепи мыслей. Слово и сама мысль оказываются как бы системными цепочками некоторых изначальных микросмыслов, выделенных с помощью морфов и морфем из информационного хаоса, окружающего человека” [19, с.12]. Автор розглядає слово, як інтегральний, ємкий концентрат первинних відчуттів, сприйняття, емоцій. Людина з тонкою сенсориною відсуває і сприймає смисл повніше і точніше інших людей. Саме звук, на думку автора, є інтегральним знаком відповідних відчуттів та сприйняття, знаком елементарного значення. Коли людина слухає слово, на рівні її мозку відбувається складна робота по виділенню смислів із різноманітних комбінацій фонем і доведенню його до стадії розуміння людиною. Складність розуміння слова полягає в тому, що воно може іменувати як окремий предмет, так і цілу множину окремих предметів, перетворюючись у слово-поняття – слово, яке відноситься до класу понять і вміщує в себе множину різноманітних ознак. Через слово людина осягає значення, але в самому значенні полягає проблема в силу його складної структури: значення має передісторію; має позасвідому складову; раціональну частину; надсвідому частину, яка недоступна людям сучасної епохи. Автор визначає слово, як результат включення частки смислового хаосу в рамки звуко-літерних обмежень. Як люба цілісність, слово несе в собі структуру і особистий порядок. Глибинне розуміння слова, як системного утворення, дозволяє розуміти не тільки значення, але і смисл, скритий від багатьох. Автор відмічає, що для ініціації процесів мислення необхідно набрати первинний матеріал у вигляді різноманітних семантичних полів, які, за звичай, формуються по асоціаціях.

Н.І. Жинкін [7], розглядає як близькі слову – математичні знаки, та вважає, що вони можуть чинити формувальну дію на думку.

Ю.Д. Апресян [1], згідно з гіпотезою про існування “мови думки”, формулює припущення, що в процесі внутрішньої мови відбувається часткове розщеплювання значення слів на елементарні смислові одиниці семантичної мови. В цьому випадку “мову слів” і “семантичну мову” необхідно розглядати, як взаємно доповнюючі один одного засоби мовного мислення.

В.З. Панфілов [13], розглядаючи гносеологічні аспекти проблеми співвідношення мислення і мови, вказує, що мислення і мова утворюють деяку суперечливу діалектичну єдність. Складний характер взаємодії мови і мислення полягає в логічній побудові мислення і граматичній побудові мови; мислення людей носить загальнолюдський характер, а мови є національним явищем. Автор вважає, що вирішення цієї проблеми потрібно шукати в диференційованому підході до різних мовних рівнів в плані їх співвідношення з мисленням.

А.А. Брудний [3] бачить особливість мовного вираження думки в тому, що вона і за формою і за змістом є зверненою до когось. Отримавши мовне вираження, думка стає фактом свідомості тих, до кого вона звернена.

Цю ідею також підтримує і О.Г. Спіркін [18], говорячи про те, що думка не мала б громадського значення, якби вона залишалася в голові однієї людини і не ставала надбанням інших людей. Автор розглядає мову, як процес спілкування, процес обміну думками, почуттями, які відбуваються за допомогою язика, як відповідної системи засобів спілкування. Думки та почуття людини відображуються в її діях і поступках. Разом з тим, думку неможливо сприймати чуттєвими органами; думка отримує своє адекватне вираження через язик. Обмін думками за допомогою язика складається з двох взаємопов'язаних між собою процесів: вираження думки тим, хто говорить; сприйняття і розуміння її тим, хто слухає. При цьому слухаючий сприймає слова у їх зв'язках, а усвідомлює те, що вони виражають – у думках. Взаємне порозуміння виникає за умов, коли в мозку слухаючого виникають саме ті представлення і думки, які висказує той, хто говорить. Саме звук, на думку автора, є інтегральним знаком відповідних відчуттів та сприйняття, знаком елементарного значення. Автор вказує на те, що язик пов'язаний не тільки з мовою і мисленням, а також утворює єдність із свідомістю. Свідомість не тільки виявляється, але і формується за допомогою язика; зв'язок між свідомістю і язиком є не механічним, а органічним, їх неможливо відокремити один від одного без руйнування того або іншого. Язик є безпосередня діяльність мислення і свідомості; думки людини будуються відповідно з язиком, який є вихідною знаковою системою. Знакова система виникає і розвивається як матеріальна

форма, в межах якої відображується свідомість, реалізуються процеси мислення, інформаційні процеси у суспільстві. Свідомість, на думку автора, не є сума її складових елементів, а їх інтегральне, складно структуроване ціле, яке проявляється на декількох рівнях: на рівні психологічних функцій – відчуття, сприйняття, представлення, поняття, мислення, пам'ять; на рівні відношення до об'єктів пізнання, діяльності і спілкування – емоції радості, задоволення, горя, афекти гніву, ярості, жаху, відчаю; на рівні настрою. Свідомість реалізується у вигляді теоретичної та практичної діяльності на підставі потреб, з використанням емоційних стимулів та волі. Значну роль автор відводить самосвідомості, для якої характерні дві взаємопов'язані властивості: предметність і рефлексивність. За допомогою предметності людина може співвідносити свої відчуття, сприйняття, представлення, мисленні образи з об'єктами зовнішнього світу; за допомогою рефлексії людина зосереджує свою увагу на самих явищах та формах.

Д. О. Поспелов [14], умовно розділяє мислення на лівополушарне (понятійне, конкретно-ситуаційне, емпіричне, категоріальне) і правополушарне (образно-ситуаційне, наочно-образне, символічно-образне), на рівні яких мислення і мова співвідносяться по різному. Лівополушарне мислення автор співвідносить з мовою і вказує на можливість вербалізації. При правополушарному мисленні, як відмічає автор, словесний опис практично неможливе. На цьому рівні ті або інші образи групуються в символічні системи, які: "...связываются друг с другом цепями аналогий и ассоциаций различной силы. Любой образ, переходя из системы в систему, трансформируется, изменяется, сохраняя лишь то, что составляет его суть" [14, с.8]. Оскільки до останнього часу в науці більше уваги приділялося вивченню механізмів, характерних для лівополушарного мислення, то: "...вне науки остались все способы принятия решений, опирающиеся не на расчлененные образы правого полушария, преобразуемые сложными операциями ассоциативного типа" [П2, с.8]. Автор вказує, що на рівні генезису сучасне лівополушарне мислення поступово розвивалося з правостороннього мислення, домінуючого у наших далеких предків (пралогічне мислення).

Т.Н. Ушакова [20] зазначає, що мова людини є форма її поведінки, презентація її характеру, привичок, життєвих позицій. Автор підкреслює наявність дії у мовній сфері.

В.Ф. Нечипоренко [11] вказує на те, що мислення і мова пов'язані не лише з психологічними, але і з фізіологічними і лінгвістичними планами життєдіяльності людини.

Висновки. Мислення і мова у своєму розвитку системно взаємопов'язані між собою у філогенезі і в онтогенезі та мають один і той же генетичний корінь – дію.

Мислення і мова взаємопов'язані між собою через язик, слово, знак, звук, свідомість.

Свідомість є складно структуроване ціле, яке проявляється на декількох рівнях: на рівні психологічних функцій – відчуття, сприйняття, представлення, поняття, мислення, пам'ять; на рівні відношення до об'єктів пізнання, діяльності і спілкування – емоції радості, задоволення, горя, афекти гніву, ярості, жаху, відчаю; на рівні настрою.

Свідомість реалізується у вигляді теоретичної та практичної діяльності на підставі потреб, з використанням емоційних стимулів та волі; пов'язана з різними рівнями життєдіяльності людини: фізіологічним, психологічним, лінгвістичними.

Важливою складовою свідомості є самосвідомість, яка вміщує дві взаємопов'язані між собою властивості: предметність; рефлексивність. Наявність взаємозв'язків між мисленням і мовою, а також їх численні взаємозв'язки з багатьма іншими структурними багаторівневими складовими життєдіяльності людини, підтверджують той факт, що вони є системним утворенням на рівні “мислення-мова”, яке має внутрішню структуру і вписане в систему більш високого порядку.

Сьогодні є актуальним проведення досліджень, спрямованих на упорядкування тої множини, на підставі якої формується система на рівні “мислення-мова”; виявлення системоутворюючого чинника, що забезпечує досягнення системою необхідного результату; розробка інтегративної структури системи на рівні “мислення – мова” та її практичної реалізації у навчальному процесі.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структуризации лингвистики. – М.: “Просвещение”, 1966.
2. Блонский П.П. Избранные психологические произведения. М.: Изд-во “Просвещение”. 1964. - 547 с.
3. Брудный А.А. Семантика языка и психология человека. – Фрунзе, “Илим”, 1972.
4. Брушлинский А.В. Один из вариантов системного подхода в психологии мышления // Принцип системности в психологических исследованиях . Сб. ст. / АН СССР, Ин-т психологии / Отв. ред. Д.Н. Завалишина, В.А. Барабанщиков. – М.: Наука, 1990. – 184 с.

5. Бубрих Д.В. Происхождение мышления и речи. // Научный бюллетень ЛГУ. 1946, №7. С. 37-39.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь. Психологические исследования. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1934.
7. Жинкин Н.И. Механизм речи. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959.
8. Зинченко В.П. Мышление и язык: Учебное пособие. – Дубна: Международный университет природы, общества и человека “Дубна”, 2001. – 141 с.
9. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-ух т. Т II. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.
10. Муканов М.М. О роли различения функционального и символического планов мыслительной деятельности в исторической психологии. / В кн.: Исследование рече-мыслительной деятельности. / “Психология” Выпуск 111 / Отв. Ред. М.М. Муканов, Алма-Ата, 1974.
11. Нечипоренко В.Ф. Сигнальность-знаковость в мышлении и речи (на осознаваемых и неосознаваемых уровнях). – М.: 1982. – 55с.
12. Павлов И.П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга, – М.: 1952.
13. Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М.: Изд-во “Наука”, 1971.
14. Пospelов Д.А. Моделирование рассуждений. Опыт анализа мыслительных актов. – М.: Радио и связь, 1989. – 184 с.
15. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: – Л.:, 1958, 147 с.
16. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. – М.: Академкнига.1947 .
17. Соколов А.Н. Внутренняя речь как механизм мышления. / “Проблемы общей психологии” (тезисы сообщений на XV111 Международном психологическом конгрессе), вып. 2. – М.: 1966.
18. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. – М.: 1972.
19. Толкачев В.К. Роскошь системного мышления. – СПб.: Центр практической психологии “ЭМПАТИЯ”, 1999. – 349 с.
20. Ушакова Т.Н. Принцип целостности в исследовании психологических объектов // Сб. Принципы системности в психологических исследованиях. – м.: “Наука”, 1990. – 56с.
21. Шемякин Ф.Н. Некоторые проблемы современной психологии мышления и речи. / В.кн.: Мышление и речь. / Под ред. Н.И. Жинкина и Ф.Н. Шемякина. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963.

It is shown in the article, that thinking and speech, coming forward in intercommunications with many structural and level constituents of vital functions of man, are system education having internal structures and, in accordance with principle of hierarchy, entered in the system of higher-order.

Keywords: thinking, speech, word, activity, language.

Отримано: 21.12.2011 р.

УДК 53 (07)

О.М.Николаев

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ У СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ ЯК ПЕДАГОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ

У статті розглядається основний зміст понять “компетентність” та “компетенція”, які активно досліджуються у сучасній науці. Здійснено аналіз поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних науковців. Розглянуто різні підходи до трактування поняття “компетентність”: як здатності застосовувати знання та вміння; як спроможності кваліфіковано провадити діяльність; як здатності успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби та інші. Досліджено визначення ключових компетентностей педагогами різних країн, проведено аналіз співвідношень понять “компетентність” та “компетенція”, які з різних точок зору або ототожнюються, або визнаються підпорядкованими. Визначено компетенції як еталон досвіду дій, знань, умінь, навичок, творчості, емоційно-ціннісної діяльності, а компетентність як рівень досягнення вказаних компетенцій; встановлено, що ототожнення понять “компетенція” та “компетентність” характерне для більшості закордонних дослідників. Наведено думки про використання тільки одного терміна “компетентність”.

Ключові слова: компетентність, компетенція, ключова компетентність, ключова компетенція, освіта, знання, вміння.

В статье рассматривается основное содержание понятий “компетентность” и “компетенция”, которые активно исследуются в современной науке. Осуществлен анализ взглядов ведущих отечественных и зарубежных ученых. Рассмотрены различные подходы к трактовке понятия “компетентности”: как способности применять знания и умения; как способности квалифицированно осуществлять деятельность; как способности успешно удовлетворяют индивидуальные и социальные